

SAMFUNNSTJENESTEN SETT FRA INNSIDEN*

AV PAUL LARSSON

I mengden av undersøkelser som finnes om ulike aspekter ved samfunnstjenesteordningen har de dømtes opplevelser av ordningen i liten grad blitt belyst¹. Fraværet av denne dimensjon er slående fordi det er av stor betydning å få belyst disse sider ved ordningen. Det er viktig å ta de dømtes opplevelser alvorlig fordi mye av det som sies og skrives om samfunnstjenesten bygger på antakelser om ordningens påvirkning overfor den dømte. Det finnes mange formodede effekter hos ordningen som er mangelfullt dokumenterte i forskningen. Eksempelvis kan man ofte lese at ordningen kan ha resosialiserende effekter, man vektlegger især de gode sider ved en integrasjon i et nytt sosialt nettverk (Rentzmann 1988 og Kverneland 1990). En annen påstand som ofte fremføres i den offentlige debatt er at samfunnstjenesten er en mild reaksjon som ikke er straff nok overfor visse typer kriminalitet.

Dømtes opplevelser bør også belyses fordi det fortsatt råder en viss uklarhet når det gjelder hva samfunnstjenesten går ut på og betyr for den enkelte. Jeg antar at denne uklarhet er en av grunnene til ordningens brede politiske støtte. En kan lese nesten hva en vil in i en reaksjon med et så ladet navn. Høyresiden vil legge vekt på at den dømte arbeider, tilbakebetaler og gjør opp for seg. Mens de mer liberale vektlegger at ordningen er et bedre soningsalternativ enn fengsel, at den kan fungere bedre overfor den dømte og at han vil bidra med arbeid til trengende organisasjoner. De fleste ser positivt på de økonomiske gevinster det er å hente ved bruken av samfunnstjeneste istedet for fengsel.

Denne artikkels hensikt er å formidle de dømtes opplevelser av samfunnstjenesten. Dette for å bidra til at diskusjonene om ordningen får flere dimensjoner og for å stikke hull på noen illusjoner som fortsatt finnes. Jeg konsentrerer meg om selve avtjeningen av tjenesten. Noen viktige sider som erfaringene med den første kontakten med kriminalomsorgen, egnethetsvurderingen og varetektsfengslingen vil derfor ikke bli behandlet her. Dette fordi det faller utenfor rammen for hva jeg skal ta for meg.

---

* Jeg vil takke Liv Finstad for å ha lest og gitt nyttige kommentarer til et utkast av denne artikkelen.

¹ Et par unntak er verdt å nevne. Antony Vass (1984) bygger sin studie av den engelske samfunnstjenesten på blant annet deltakende observasjon og en rekke andre kvalitative metoder. Hans analyse gjenspeiler flere sider ved ordningen, deriblant både ansatte kontrollørers og dømtes opplevelser. Gill McIvors "Sentenced to serve" (1992) er en studie an den skotske samfunnstjenesteordningen som blant annet bygger på en spørreskjemaundersøkelse av 136 dømte samt oppfølgende personlige intervjuer av 28 av disse. Ut fra disse undersøkelser trekker hun også frem de dømtes opplevelser med ordningen.

Mine funn bygger på intervjuer av 47 samfunnstjenestedømte. Noen var ferdige med ordningen, andre var under soning og atter andre hadde brutt vilkår og måtte sone resten av dommen på andre måter (hovedsakelig i fengsel) på intervjudispunktet. Metoden er beskrevet mer inngående andre steder (Larsson 1991 og 1994), men noen hovedpunkter er verdt å nevne.

Utvalget av respondenter ved de to intervjurundene høsten 1989 og våren 1992 bygde på at de dømte meldte seg til samtaler etter at informasjonsbrev var sendt via kriminalomsorg i frihet. Det er ikke et tilfeldig eller representativt utvalg, men et resultat av selvseleksjon. Utvalget består av dømte fra store deler av Sør-Norge. Grunnen til at jeg ville ha et så spredt utvalg, er at ordningen har blitt praktisert på forskjellige måter ved de ulike kriminalomsorgskontorer. Jeg var blant annet interessert i å fange opp variasjoner i kontrollintensitet og bruken av formelle og uformelle reaksjoner ved brudd på vilkår (Larsson 1994). De fleste intervjuene var personlige, med unntak av 4 telefonintervjuer.

Det er et par særtrekk ved utvalget som skiller det fra et normalutvalg av samfunnstjenestedømte (Danbolt og Fredriksen 1986 og Kvernland 1990). Det viktigste skillet er at mine respondenter er noe eldre enn hva som er vanlig. Gjennomsnittsalderen lå på 28 år, mens den hos Danbolt og Fredriksen var 23. Det var et stort aldersmessig sprik. Den yngste respondenter var 17 og den eldste 54 på intervjudispunktet. Mange var over 30 år og flere av disse var første-gangsdømte.

Aldersvariablen gav seg flere utslag. De eldste var langt oftere i arbeid, de hadde bedre utdanning, var oftere gift, hadde barn og var i fastere forhold. 2–3 av de eldre var gamle kjenninger av politiet, de fleste var tidligere ustraffet. Sosialt skilte de seg klart fra de yngre ved at de oftest levde et mer ordnet liv.

Disse forhold påvirket denne gruppens motivasjon for å gjennomføre tjenesten. For de eldre ville et fengselsopphold med stor sansynlighet medført en sosial og personlig katastrofe.

Kjønnsvariablen betyr mindre enn alder når det gjelder erfaringene med samfunnstjeneste. Blant mine respondenter var det totalt 4 kvinner (12,9 %). Dette er en klar overrepresentasjon, ifølge Kvernland er kvinneandelen totalt på 4,7 %. Kvinnene var langt tettere knyttet til sentrale samfunnsinstitusjoner som arbeid og familie enn mennene. 3 av de 4 var gift. De skilte seg også ut aldersmessig ved at de var noe eldre (gjennomsnitt på 34 år), mens de skilte seg negativt ut med stoffproblemer.

Materialet er lite, så det er store muligheter for at en annen undersøkelse som går dypere inn på kjønnsvariablen vil kunne avdekke viktige sider ved kvinners soningsforhold som jeg har oversett. I det følgende vil jeg stort sett snakke om menns opplevelser av ordningen.

DEN SAMFUNNSTJENESTEDØMTES FORHOLD TIL ARBEIDSOPPDRAGET

En side ved samfunnstjenesten som ofte vektlegges er de sosiale kontakter som kan oppstå mellom den dømte og oppdragsgiver eller andre i tilknytning til arbeidsstedet. Integrering i et fellesskap og de positive effekter dette måtte medføre, har flere påpekt, blant annet Rentzmann. "Istället placeras de i en meningsfull arbetsgemenskap med icke kriminelle, ofta vänliga och engagerade människor. De får på detta sätt möjligheter till nya intressen och en meningsfull fritid. Det är här som samhällstjenstens egentliga styrka ligger." (Rentzmann 1988, s. 10). Det er verdt å spørre i hvor stor grad det oppstår kontakter, hva slags karakter de har og i hvilken grad de er varige?

Under de første intervjuene oppdaget jeg at det i mange tilfeller knapt eksisterte noe forhold mellom den dømte og oppdragsgiveren. Flere hadde nesten ikke møtt kontaktpersonen på arbeidsstedet og sonet under relativ isolasjon (Larsson 1991 kap. 10). Senere undersøkelser viste at dette bildet ikke er helt representativt. De tidlige funn kan forklares ved at jeg intervjuet mange i spredtbebygde strøk og at de ofte arbeidet ved idrettsanlegg, kirker eller andre institusjoner hvor det ikke er noen tilstede kveldstid eller i helgene. Mange av de dømte ble overlatt til seg selv fordi de var voksne og godt motiverte. Denne forskjellsbehandlingen av dømte skjer til en viss grad fortsatt og er i tråd med kriminalomsorgens retningslinjer for tilsyn og kontroll av dømte.

De dømte vurderer arbeidsoppdragene utfra sin egen situasjon. Vi stiller alle med ulike interesser og bedømmer forskjellige arbeidsoppgaver utfra disse. Motivasjonen for samfunnstjenesten og dommens lengde betyr også en god del. Hvis man soner en kortere dom på 50–60 timer, så er det vanskelig å oppnå dypere kontakter. De dømde opplever sjelden at det er verdt bryet å bli involvert på arbeidsstedet når de likevel skal raskt bort derfra. Eksempelvis uttrykte Finn at han holdt en viss avstand til de andre fordi han hadde en kortvarig dom og ikke ville oppretholde kontakten med arbeidsstedet etter dommen. Det er helt unntaksvis at den dømte opprettholder kontakten med oppdragsgiver utover endt samfunnstjeneste.

En kan se forskjeller i hvordan ulike grupper av dømte forholder seg til oppdraget.

De eldre førstegangsdømte var stort sett fornøyd med oppdraget. Steve er blant disse og sier at han i utgangspunktet var villig til å ta hvilket som helst arbeid. Denne innstilling kommer av at de oftest er godt motiverte og har mye å tape – sosialt, økonomisk og personlig ved eventuell fengsling. Utfra dette ståsted kan en lett forstå at de ville utført nær sagt hvilket som helst arbeid for å slippe fengsel.

Mange uttrykte at det viktigste ikke var arbeidet i seg selv, men miljøet i til-

knytning til dette. Hvis de hadde en oppdragsgiver som behandlet dem på lik linje med andre ansatte så syntes også de fleste at oppdraget var bra. De personlige relasjonene betydde derfor en del for hvordan man oppfattet oppdraget, selv om det var en del eksempler på at den dømte likte miljøet godt, men hadde lite til overs for arbeidet. Betydningen av det personlige kan en se i de tilfeller hvor den dømte har byttet oppdragsgiver, noe som ikke er uvanlig. Runar arbeidet ved to avdelinger innen samme organisasjon. Ved den første syntes han det var "helt topp". Her var det et godt arbeidsmiljø, han kunne snakke med de andre ansatte og følte at de ikke så ned på ham. Ved den andre avdelingen, hvor de utførte samme type arbeid, var det en helt annen tone. Runar ble beordret til å ta seg av feie og vaskearbeid, han opplevde arbeidsoppgavene som meningsløse og følte at han som dømt fikk særbehandling. Han trivdes dårlig på dette stedet, de andre ansatte var utlendinger (noe han heller ikke likte) og han syntes hans overordnede var streng.

Dømte er som andre mennesker, ikke alle går like godt sammen. Det skjedde flere ganger at jeg snakket med to som hadde arbeidet ved samme sted som hadde helt motstridende oppfatninger av arbeidet og miljøet. Arve og Kjell hadde begge erfaringer med samme oppdragsgiver. Arve var svært godt fornøyd, han likte jobben så godt at han gjerne ville fortsette der etter endt tjeneste. Han trivdes med både arbeidet og miljøet. Kjell derimot oppfattet arbeidet som unødvendig og fysisk slitsomt, noe Arve på sin side satte pris på. Kjell syntes arbeidet minnet om straffarbeid og betegnet arbeids"kammeratene" som "bondeknøler" som han ikke ville snakket med om han ikke hadde vært nødt til det.

Dømte med sosiale vansker og psykiske problemer som ofte er relatert til rusbruk, er de som i størst grad er avhengig av det sosiale miljø og arbeidets art. For disse kan forholdet til oppdragsgiver være utslagsgivende for en vellykket gjennomføring og at soningen ikke avbrytes. Et eksempel:

Steinar beskriver seg som asosial med kontaktproblemer. Han var en av de som klarest uttrykte behov for integrering i et miljø. Steinar arbeidet sammen med "ikke dømte" og kom i kontakt med flere miljøer. Et problem var at han ble forflyttet fire ganger i løpet av de 137 timene han hadde vært i tjenesten slik at han ikke fikk ro til å etablere kontakter. Hans første oppdragsgiver var en idrettsforening i en mellomstor by. Han likte seg godt og uttrykte det ved at han "begynte å åpne seg for folka". Steinar er fotballinteressert og likte derfor arbeidet ved idrettsforeningen godt. En kort periode bodde han på en gård og hadde kommunen som oppdragsgiver. Senere fikk han arbeide i en lokal jeger- og fiskerforening. Her utførte han forefallende arbeid og var med på reising av klubbhus. Han syntes det var "alright å være der, men at det var for mye folk". Han har vansker med å omgås flere på en gang, med å være i forsamlinger og å "snakke om ting som ikke interesserer meg".

Det siste stedet han arbeidet var et hybelhus. Han har periodevis rusproblemer og beskriver hybelhuset slik: "der ble jeg mer eller mindre satt rett opp i et misbruksmiljø". Steinar var i ubalanse på tidspunktet og det endte med en "sprekk" og brudd. Han er skuffet over at han ble forflyttet så mange ganger og at han ikke fikk muligheter til å bli integrert i et miljø. Han sier at "meninga er at en skal være et sted" og sier om reaksjonen "at den var bra slik den var, hadde jeg ikke blitt fløtta".

Overfor dømte i Steinars situasjon er det viktig å skape bindinger til oppdrag og oppdragsgiver. De er i større grad enn andre avhengige av trivsel og motivasjon på grunn av mangel på hva mange vil kalle dagligdagse rutiner.

Innen denne gruppen er det flere som uventet har greid seg godt gjennom soningen. Eva og Fredrik er to eksempler. De fikk begge en sterk binding til oppdragsgiveren og gav klart uttrykk for at de trivdes godt med tjenesten. Begge holdt seg rimelig rusfrie av respekt til oppdragsgiver. Da Fredrik sluttet tjenesten, ble det arrangert en fest til hans ære med kaker og gaver av oppdragsgiveren.

Det må understrekes at ikke alle dømte er interessert i å oppnå dyp og varig kontakt med oppdragsgiveren. Dette overrasker vel ingen. Det er vanlig at den dømte synes arbeidsoppgavene er interessante og at han liker arbeidet, men at han ikke har noe større ønske om å oppnå kontakt med andre på arbeidsstedet. Forklaringen på dette er at han ikke finner det særlig forlokkende å bli kjent med andre mennesker i egenskap av å være domfelt.

En av de intervjuede, Steve, uttrykte dette når han understreket at han holdt en lav profil på arbeidsstedet. Han ville ikke stikke seg ut, men helst være anonym. Han hadde intet ønske om å stå frem som dømt, men syntes klubben han arbeider for var så interessant at han hadde ordnet det slik at han kunne fortsette å arbeide der på hobbybasis etter han var ferdig med tjenesten. I denne fremtidige rollen hadde han interesse av å bli bedre kjent med de andre og oppnå status som likeverdig medlem av klubben.

Steve påpekte at han hadde et godt sosialt nettverk fra før og at han egentlig ikke trengte flere venner, iallfall ikke i rollen som domfelt.

De fleste dømte synes at samfunnstjenesten bør være mest mulig lik ordinært arbeid og bruker dette stadig som en referanse. Unntaksvis opplyser de at de opplever reaksjonen som en tilbakebetaling eller som en måte å rette opp eventuelle skader. Dette er vel heller ikke merkeverdig når den dømte arbeider for organisasjoner som sjelden har tilknytning til ofrene for deres kriminalitet. Det pedagogiske poeng så jeg kun i ett tilfelle hvor en dømt for overtredelse av vegtrafikkloven arbeidet ved et senter for trafikkskadde. Samfunnstjeneste er en straff hvor en skal gjøre samfunnsmessig nyttig arbeid og de reparative, tilbakebetalende aspekter ved tjenesten gjelder overfor samfunnet som helhet og ikke enkelte offer.

De dømtes syn på tjenesten som mest mulig likt annet arbeid sammenfaller godt med oppdragsgivernes grunner for å ha dømte i arbeid. I en undersøkelse av oppdragsgiverne (Larsson 1991 kap 8) kom det klart frem at de fleste organisasjoner var oppdragsgivere fordi de trengte å få utført en del praktisk arbeid de ikke hadde midler eller muligheter til å få utført på annen måte. Få var interessert i å ha dømte utfra pedagogiske eller sosiale grunner. De færreste hadde kriminalpolitiske eller andre idealistiske motiver til å stille som oppdragsgivere. De hadde ofte en ganske pragmatisk innstilling – vi har arbeid som skulle vært gjort og dere har arbeidskraften.

ER SAMFUNNSTJENESTE STRAFF?

I media finner en ofte alarmerende overskrifter om at man i en eller anden spektakulær sak "bare" idømte samfunnstjeneste. Man burde gitt en strengere straff. Nå tyder en del dommer (Rt. 1987, s. 741, Rt. 1987 s. 1524 Rt. og 1989 s. 838) på at man i Norge har strukket grensene for bruk av samfunnstjeneste ut mot ytterpunktet for hva retningslinjene foreskriver. Retningslinjene vektlegger bruk av ordningen i hovedsak overfor vinningssaker, mens man helst bør unngå vold, sedelighets og narkotika saker. Normalt skal man ikke benytte samfunnstjeneste som alternativ i saker som ellers ville fått mer enn 1 års ubetinget fengsel.

Retningslinjene er forøvrig åpne for at man kan benytte samfunnstjeneste overfor dømte med personlige vansker og at man skal utøve en viss åpenhet. "Generelt skal det mye til før kriminalomsorgen i frihet erklærer en siktet for uegnet for samfunnstjeneste. Det bør i tilfelle foreligge store personlige problemer . . . Særlig bør man vokte seg for å stille for store krav til siktede m. h. t. positiv utvikling, motivasjon, utholdenhet i arbeidet m. v." (Rundskriv pr. 27. 08.1991 s. 6).

En viktig grunn til at media slår opp saker hvor man antar at samfunnstjeneste er feil reaksjon, er at man føler det ikke er en streng nok straffeart. Saker hvor man finner at reaksjonen er for hard blir ikke slått opp i media. Denne måten å reagere på bygger etter alt å dømme på at man tror at samfunnstjeneste er en mild straff som ikke svir nok for den dømte.

Hvordan opplever så den dømte samfunnstjenesten? Finner han at dette er en mild og enkel straff å sone?

Opplevelsen av samfunnstjenesten som et onde eller straff varierer en del med den dømtes bakgrunn og tidligere erfaringer.

Det er to grupper av dømte som især peker seg ut når det gjelder deres måte å forholde seg til straffen. Den første gruppen er de som er i arbeid, går på skole eller har andre forpliktelser som tar mye tid. For denne gruppen kan det oppleves som hardt og slitsomt å avtjene samfunnstjenesten.

Noen eksempler illustrerer dette:

Geir sier "det var beinhardt". Han var i fulltidsarbeid på fabrikk og de kveldene han ikke var i samfunnstjeneste hadde han ungene hjemme (har var skilt).

Thomas arbeidet også fulltid og hadde samfunnstjeneste på kveldstid en dag i uka, han sier: "Det er hardt, jeg står opp kl. 6.00 og er tilbake 21.00".

Janne som er skoleelev opplever at det blir ganske stressende, han sier at "tirsdagene er jævlige. Det blir mye stress på skolen pluss dette arbeidet på toppen". Han slutter 16.00 på skolen, tar så bussen hjem, han har da 15 minutter til å nå arbeidsplassen så han har knapt tid til å spise middag. Han opplever at "det (samfunnstjenesten) river og gjør nytta".

Det sier seg selv at dette ubetalte ekstraarbeidet som utføres under tvang og kontroll krever ganske mye av den enkelte. Når det i de fleste tilfelle strekker seg over noen måneder (gjennomsnittet er på ca. et halvt år) så sier det seg selv at det er krevende. For de umotiverte kan derfor en lang dom i mange tilfelle være tung å gjennomføre. Dagene med samfunnstjeneste betyr at den dømte må følge gitte rutiner. Han må møte til riktig tidspunkt, ikke være beruset eller bakfull og holde seg innen de betingelser som er gitt.

Rutinene kan oppleves som vanskelige for en del av de mer belastede sonerne. Mange har kun unntaksvis vært i lengre arbeidsforhold. Disse arbeidsperiodene har ofte vært avbrutt av tidsrom med omfattende rusbruk. En slik livssituasjon er preget av at få grenser finnes og man mangler derfor de rutiner og erfaringer som oppstår gjennom et langvarig yrkesliv.

Vidar likte arbeidsoppdraget og kom godt overens med kontaktpersonen han arbeidet sammen med. Han uttrykker at det var en stor omstilling å få visse rammer å måtte forholde seg til når han ikke var vant med å ha noen i det hele tatt. Vidar har lange perioder med rusbruk bak seg. Han fortalte at når sommeren kom og han hadde samfunnstjeneste begynte det å "klø litt for mye". Han brøt tjenesten samme sommer.

For dømte med psykiske problemer som er rusbelastede kan det oppleves som en prøvelse å arbeide blant vanlige "straighte" folk. Mange opplever at de har mistet flere av de sosiale ferdighetene og at handlinger man vanligvis antar er enkle å utføre blir vanskelige. For eksempel kan det språklige by på problemer. Dette opplevde Henrik som gikk på skole for å ta norskfaget opp igjen slik at han kunne lære seg å snakke på nytt. Det holder ikke med "fett, flipp og kult". Dessuten var han vant å snakke mest om "fest, brekk og fitte", hva skal man snakke med vanlige "straighte" folk om? Dette representerer et stort problem for flere og kan lett gi dømte med frynsete nerver "noian".

Steinar opplevde tjenesten som hard i psykisk forstand. Han hadde store problemer med å mestre sosiale situasjoner. Møter hvor flere personer er samlet finner han særlig vanskelig. Han sier: "Jeg opplevde dette som veldig tøft (å være tilstede på fotballkamper når det var mye folk)" og var stolt over at han greide det.

De som ikke har sonet i fengsel tidligere vil oftest være glad for å slippe denne straffen. Første møte med fengslet gjennom varetektsfengslingen oppleves oftest som et sjokk. Mange førstegangsdømte med erfaringer fra pågrepelse og varetekt i friskt minne erfarer en sterk lettelse over å slippe fengsel. På denne måten føles samfunnstjenesten som en stor belønning.

Per kan illustrere dette. Han hadde kun erfaring med fengsel gjennom varetektsopphold i forbindelse med den nåværende sak. Han opplevde dette veldig sterkt. "For meg var det (samfunnstjeneste) istedenfor fengsel, derfor kunne jeg ha jobba i 2 år". Han beskriver ordningen som "nydelig" i forhold til fengsel.

De fleste opplever samfunnstjenesten som straff og blir stadig påminnet om dette ved det tvangsmessige i situasjonen. Henrik sier det slik "det var jo straff, jeg visste hvorfor jeg var der . . . det var jo surt å arbe gratis, jeg fikk jo bare en underskrift på papiret ellers var det rett i fengsel". David påpeker det tvangsmessige og at fengslet lå der som en stadig trussel ved brudd ved å betegne samfunnstjenesten "som å sitte i en form for fengsel".

De fleste er flinke i å skille mellom generelle "objektive" betraktninger omkring ordningen og egne "subjektive" opplevelser. Det typiske er at man vektlegger at en opplever alvoret i situasjonen, mens man ikke tror andre gjør det. Derfor er det farlig å blande sammen dømtes egne erfaringer med den informasjon man måtte få fra spørsmål av typen: hvordan tror du andre opplever samfunnstjeneste? Hermans erfaringer er talende i så måte. På den ene side forteller han at arbeidet var ganske kjedelig, men det var greit for det var jo straff og det "skal ikke være koselig". På den annen side syntes han ikke det var straff i det hele tatt fordi "jeg skulle ha sitti inne" og at samfunnstjeneste er "bortkasta som straff" (fordi det ikke fungerer avskrekkende nok på andre), men at han personlig var "fryktelig glad" over å ha fått samfunnstjeneste og at det var "helt topp".

De fleste dømte, med unntak av de som med nød og neppe hadde fått reaksjonen i en sak som lå på grensen av retningslinjene, mener at ordningen ikke er egnet for vanskelige "kriminelle" typer. Fordi man antar at disse vil være lite motivert. Det viste seg derimot i mine intervjuer at de med strenge straffer ofte var svært godt motiverte, fordi brudd for dem ville innebære en lengre fengselsstraff (se Storgaard 1989).

SAMHANDLINGEN MELLOM DEN DØMTE OG KRIMINALOMSORGEN

Kriminalomsorg i frihet er ansvarlig for den praktiske organisering og gjennomføring av samfunnstjenesten. De skal skaffe oppdragsgivere, vurdere om den tiltalte er egnet, finne passende oppdrag til den dømte, føre kontroll med at han ikke bryter vilkår under soning, reagere ved brudd og formidle kontakt til

hjelpe- og omsorgsapparatet i tilfelle den enkelte trenger støtte. Tilsynsfører skal, som det heter, "yte lovovertrederen bistand i tilknytning til arbeid, utdanning og en positiv miljøtilknytning". (Instruks for tilsyn med lovbrøyttere 1982, s. 2).

Den dømte har derved stadig kontakt med kriminalomsorgen, men graden av denne varierer ganske mye fylkene imellom og etter den sonendes behov og personlighet.

I min første undersøkelse slo det meg at forholdet mellom dømt og tilsynsfører stort sett var meget godt. Den dømte hadde hatt jevnlig kontakt med kriminalomsorgen og det var ofte oppstått et tett og godt forhold mellom dømt og tilsynsfører. Kriminalomsorgens kontroll var av en mer uformell art hvor man ikke primært var ute etter å føre oppsyn med den dømte. Den ble sjelden opplevd som plagsom. Det oppstod en kontrollform jeg vil betegne som personlig.

Finn uttaler at KIF "gjorde en kjempeinnsats". Han vurderte deres arbeid høyt. Han følte en personlig forpliktelse overfor KIF og ville ikke svikte dem. Han uttrykte dette ved at han sa han "skyldte kriminalomsorgen noe". Noe av dette kom nok av at han følte at han hadde fått god personlig støtte av de ansatte, han syntes de var "reale".

Kai var en av dem som hadde god kontakt med kriminalomsorgen. Han hadde en god del kontakt av mer personlig art med de ansatte. Kai understreker det ansvar han følte overfor de ansatte: "Hadde de vært drittsekker, så kanskje du selv hadde gitt blaffen i å gjøre jobben".

Mye tyder på at denne noe idylliske tilstand har forandret seg. I 1989 var prøveprosjektet nytt i mange fylker. En del av respondentene hadde sonet ferdig en stund før intervjuet, slik at de var blant de første til å gjennomføre i Oslo, Østfold, Hedmark og Oppland. Mange har påpekt at pioner-prosjekter ofte kan vise til gode resultater, men at de ofte forandrer form og innhold når de blir regulert og satt i system (Christie 1980 og Mathiesen 1970). De glødende optimistiske medarbeidere blir etterhvert til fast ansatte funksjonærer eller brenner seg ut og blir erstattet med mer profesjonelle aktører. Vennen og hjelperen settes i system og blir først og fremst kontrollør.

Dette ser også ut til å ha skjedd med samfunnstjenesten i Norge i løpet av de siste årene. I 1989 var det totalt 268 dømt i Norge, mens det tilsvarende tall i 1992 er på 890. Den største forandring i kontrollen har skjedd i de spredtbebygde og de mest urbane områder av landet. Den vanlige kontrollformen på 80-tallet var den personlige, hvor tilsynsfører møtte hos oppdragsgiver hver gang den dømte arbeidet, mens det nå i større grad benyttes andre kontrollformer. I de spredtbebygde strøk må man av ren nødvendighet i stor grad basere mye av kontrollen på bruk av private kontrollører. Dette er privatpersoner som tar seg av kontrolloppgavene på stedet og rapporterer til kriminalomsorgen.

Disse har ingen formell utdanning for disse oppgaver. I byene blir telefonkontroll brukt i utstrakt grad². Man ringer oppdragsgiver for å sjekke om den dømte er tilstede.

Bruken av telefon og private kontrollører kan få en del konsekvenser for samfunnstjenesten. For det første er det alltid et problem når man får et ekstra ledd med kontrollører. Det blir et spørsmål om hvem som skal kontrollere disse. Ved bruk av private kontrollører vil det bli vanskeligere å formidle hjelpetiltak til den enkelte dømte. Tilsynsfører mister de mulighetene til direkte informasjon og hjelp som naturlig oppstår ved sosial samhandling. Videre er det en viss fare for at kriminalomsorgens arbeid i større grad blir av mer administrerende art. Man mister den direkte kontakt med den som soner og større avstand oppstår. Det må også påpekes at den direkte kontakt KIF har med oppdragsgiver med stor sannsynlighet blir svekket. Dette betyr at de ikke kan ta seg av problemer og løse disse "på stedet" og at oppdragsgiverne mister mulighetene for å luften sine erfaringer direkte.

Noe av det mest positive ved samfunnstjenesten er at man har mulighet til å etablere en viss kontakt og nærhet med den dømte og følge denne opp. Hvis man antar at ordningen skal kunne ha visse terapeutiske og pedagogiske effekter, må man ha nærhet og gjensidighet (Larsson 1993). Uten tett oppfølging blir det lite annet enn tomme ord igjen av disse modeller.

De seneste intervjuene viser at flere av de dømte hadde en nøktern bedømming av forholdet til kriminalomsorgen. Det som kjennetegner forholdet, er at det er sterkt personavhengig. Den dømte har ikke et forhold til organisasjonen som sådan, men til enkelte ansatte innen KIF. Vidar var den som gikk lengst i så måte, han opplyser at han ikke ville ha kontakt med noen andre innen kriminalomsorgen enn tilsynsføreren. Dette fordi tilsynsføreren hadde erfaring fra fengselsarbeid og god kjennskap til Vidars verden. Han var forståelsesfull og kom ikke med "pissprat". Det viste seg ved samtale med tilsynsføreren at respekten var gjensidig. Vidar ble beskrevet som en noe spesiell, men skikkelig kar.

Andre, som Kjell, var langt mer skeptiske. Han er ikke nådig i sin beskrivelse av KIF. Han sier at forholdet er "veldig dårlig" fordi "de hjalp meg ingenting". Han sier at de ikke hadde midler til å hjelpe ham, så det var ikke stort de kunne gjøre. Kjell er mistenksom overfor kriminalomsorgen, han opplever dem som en del av politiet: "de har plikt til å fortelle politiet hva de vet". Han har ikke tillit til dem og føler at de ikke har noe å gi ham.

Det var også noen som hadde direkte ubehagelige opplevelser med tilsynsfører. Isak betegner KIF som useriøse. Han sier "enten hadde de for mye arbeid

² I Oslo-nord har jeg fått opplyst at man anslår at 80 % av all kontroll foregår ved telefon.

å gjøre eller så var de ikke riktig klar over hva de gjorde". Tilsynsfører møtte sjelden til kontroll, når han gjorde det virket det som han nøyde seg med å konstatere at han var der. Isak savnet kontakten med tilsynsføreren, han synes de burde følge den enkelte bedre opp. Han mener at tilsynsfører burde ha merket at opplegget var for stramt og at han begynte å gå trett og mistet motivasjonen som resulterte i at han avbrøt tjenesten.

For mange dømte oppleves ikke kontakten med kriminalomsorgen særlig viktig. De som ser samfunnstjenesten som en straff en skal gjøre seg ferdig med og som ikke er tungt belastet i utgangspunktet, trenger ikke mye oppfølging. For en del av de yngre som kan være mindre motivert, spiller derimot kontakten og støtten en rolle. Hos disse er det av betydning at man oppfatter de små signaler, som i Isaks tilfelle.

En annen gruppe dømte som etterlyser mer kontakt er de eldre førstegangsdomte. Mange slet med personlige problemer etter dommen, for dem var domfelelsen kommet som et sjokk. Dette er en gruppe som er enkle å ha i samfunnstjeneste, de vil med stor sannsynlighet gjennomføre tjenesten, men de trengte ofte noen å samtale med. De følte ofte at de ikke kunne snakke med hvem som helst om det de hadde opplevd og de ville satt pris på å få snakket med tilsynsføreren, fordi denne er en profesjonell som innehar en viss personlig avstand og ekspertise.

Trude er voksen og har ingen tidligere dommer. Hun hadde problemer med flere av tilsynsførerne (hun hadde 3 i løpet av 8–9 måneder). Den ene av dem var hva hun kaller en "bråkjeck type" som fortalte henne til stadighet at han "visste hvordan dømte var", han var mistenksom og direkte usympatisk. De to andre brydde seg litt, men hun savnet at de tok seg bedre tid fordi hun hadde behov for å snakke om sin egen situasjon. Dommen hadde for henne vært en stor psykisk belastning som hadde satt igang mye i henne, og hun hadde behov for å kunne snakke om dette.

AVSLUTNING

Et vanlig mål som benyttes for å belyse hvorvidt et straffealternativ fungerer tilfredsstillende individualpreventivt, er tilbakefallstallene. Den almenpreventive effekt av samfunnstjenestereaksjonen ser man stort sett bort fra. Man antar at reaksjonen i de fleste saker hverken fungerer videre avskrekkende eller moraldannende (Rådgivnings- og evalueringsutvalgenes rapport³ 1986). En av de sider jeg håper å ha belyst er at samfunnstjeneste av mange dømte oppleves

³ Det er verdt å merke seg at denne rapporten sier "Det har betydning at allmennheten får kjennskap til samfunnstjeneste som straffereaksjon. Særlig bør det fremheves at straffen har vært følt som hardere enn forventet for en del lovbrøyttere. Videre bør det gjøres kjent at en har fulgt en effektiv og konsekvent sanksjonspraksis ved brudd på særvilkårene" (s. 77–78).

som en krevende reaksjon og at det ikke er enkelt å gjennomføre en lengre straff.

I og med at de individualpreventive hensyn blir vektlagt så, får ofte recidivtallene nesten magisk betydning. Kan man vise at samfunnstjenedømte har lavere recidiv enn dømte i en testgruppe som får fengsel (i den grad ordningen er ment som alternativ til ubetinget fengsel), så er dette en indikator på suksess. Jeg tror en bør være varsom med å benytte enkle mål på grad av vellykkethet. De fleste undersøkelser av recidiv har vist tre ting: for det første at det er store tekniske problemer med målingene, at det er vansker med å gjennomføre praktiske sammenligninger på grunn av faktorer som å finne egnede og tilstrekkelig store testgrupper.

For det andre at målet tilbakefall er rimelig snevert i seg selv. Man ser vanligvis kun på hvorvidt det har funnet sted tilbakefall eller ei, ikke hva han faller tilbake til. Kanskje medfører en reaksjon tilbakefall til andre typer kriminalitet? Tidsaspektet er også av betydning, man ser som oftest på tilbakefall innen en 2 eller 4 års periode og følger sjelden den dømtes utvikling over lenger tid (Palmer 1975).

For det tredje har de fleste undersøkelser, av nær sagt hvilke alternativer som helst, bortsett fra de inkapiterende, vist at det er svært vanskelig å påvirke tilbakefallshyppigheten ved bruk av straffereaksjoner alene (Christie 1961 og Martinson 1974).

Nå mener jeg ikke en kan trekke den konklusjon av disse målinger at en straffereaksjon ikke er bedre enn en annen. Hva de istedet viser, er at kriminalitet er et sammensatt fenomen som er avhengig av faktorer som reaksjonsapparatet i liten grad griper inn i.

Recidiv-målingene når det gjelder samfunntjenesten, hvor det ikke foreligger for store feil, viser at denne reaksjonen stort sett gir det samme tilbakefall som andre alternativer (Pease et al. 1977). De tall vi har fra nordiske land bør behandles med en viss varsomhet fordi det hefter store metodiske problemer ved målingene (Andersson 1992 og Kverneland 1990).

Jeg tror ikke en bør være for optimistisk. Hvorvidt en faller tilbake er i større grad avhengig av faktorer i ens generelle livssituasjon enn av straffen. Det samme kan en se ved brudd på vilkår under soning av samfunnstjeneste (Larsen 1994). Det som er viktig er (i tråd med Hirschi 1969) grad av bindinger og identifikasjon med det konvensjonelle samfunn. Disse bindinger kommer oftest med økt alder. David Garland har rett når han påpeker at "straffereaksjonenes skjebne er at de aldri vil 'lykkes' i noen større grad fordi de forhold som påvirker konformitet – eller som frembringer kriminalitet og avvik – ligger utenfor straffeinstusjonenes jurisdiktion" (Garland 1990, s. 289). Når dette er sagt, betyr det ikke at en reaksjon ikke kan være bedre eller mer human enn en annen. Det er utelukkende et spørsmål om hva og hvordan vi måler og hva vi velger å kalle suksess.

Det synes klart at man bør begynne å vurdere straffereaksjoner mer helhetlig. Man må ta hensyn til den dømtes opplevelser av straffen og de konsekvenser reaksjonen har for resten av samfunnet. Det er først når man begynner å analysere straffereaksjonene på lik linje med andre sosiale institusjoner man kan uttale seg om deres verdi. Eller for igjen å sitere Garland, deres "totale verdi som sosiale praksiser" (Ibid. s. 288).

I den grad samfunnstjeneste fungerer som et alternativ (i betydningen noe som kommer istedet for) til ubetinget fengsel, finner jeg at ordningen har mange gode sider. De dømte opplever stort sett ordningen som mindre sosialt og personlig nedbrytende enn fengsel. Ordningen medfører lavere sosiale kostnader både for dømt og samfunn enn fengsel. Den dømtes selvfølelse blir i mindre grad degradert ved denne reaksjonen.

Samfunnstjenesten har mange positive sider som er verdt å påpeke selv om det også finnes negative som muligheten for en utglidning i retning av mer usynlige straffereaksjoner og en innslusning av flere dømte i kontrollapparatet via alternativer (netwidening). Noen dømte kommer til miljøer hvor de trives. Dette er viktig å huske selv om de fleste kvier seg for å involvere seg for sterkt som dømt i et miljø. En bør også være nøktern i henhold til eventuelle resosialisierende effekter av reaksjonen (resosialiseres til og i henhold til hva?). En kan ikke forvente at alle skal like arbeidet, mange opplever det lite givende og en del blir plassert til oppgaver de er lite egnede til. Allikevel vektlegger de fleste som ikke liker arbeidet at det har flere positive sider. Noen opplever at de utfører en oppgave som er nyttig, andre har for første gang i sitt liv opparbeidet visse arbeidsrutiner. En bør heller ikke forvente at den dømte vil eller kan skifte miljø og slutte å ruse seg, men å ha gjennomført denne straffen opplever mange som et stort skritt i riktig retning. For dømte med barn, familie og arbeid er fordelene ved reaksjonsformen opplagte. Grunnen til at jeg fikk intervju så mange "vellykkede" var nettopp at de uttrykte et sterkt ønske om å formidle videre hvor viktig det hadde vært for dem å kunne sone straffen i denne formen og håpet om at andre også skulle få denne mulighet.

Vurderes samfunnstjenesten utfra dette perspektiv, må selv en skeptiker påpeke de iøynefallende fordeler reaksjonen har fremfor bruken av fengsel.

Litteratur

Andersson, Tommy: "Samhällstjänst, förväntningar och verklighet" i Nordisk Samarbeidsråd for Kriminologi, Rapport fra kontaktseminar om samfunnstjeneste. Reykjavik 1992.

Christie, Nils: "Reaksjonenes virkninger". Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 1961.

- Christie, Nils*: "Den nye tvångvägen" i Pockettidningen R, 5, 1980.
- Community Service Assessed in 1976. Home Office Research Studies. Nr. 39. (Pease et al.) 1977.
- Danebolt, D. H. & Fredriksen, E.*: "Kortreferat av samfunnstjenestedommer fra prøveprosjektene i Sør-Rogaland, Hedmark/Oppland og Hordaland". Stensil, Justis. dep. 1986.
- Garland, David*: "Punishment and Modern Society", Clarendon Press, Oxford 1990.
- Hirschi, Travis*: "Causes of Delinquency". University of California Press 1969.
- Kverneland, Wenche L.*: "Utkast til lov om endringer i straffeloven m. v. vedrørende samfunnstjeneste". Stensil, Justis. dep. 1990.
- Larsson, Paul*: "Et konstruktivt onde?". Stensil, Univ. i Oslo 1991.
- Larsson, Paul*: "Ved alvorlig eller gjentatt brudd . . . En undersøkelse av brudd på vilkår under soning av samfunnstjeneste". K-Serien nr. 1 – 94. Institutt for kriminologi. Oslo 1994.
- Larsson, Paul*: "Pedagogikkens inntog". Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, nr. 1, 1993.
- Martinson, Robert*: "What works? – Questions and answers about prison reform". The Public Interest, nr. 35, 1974.
- Mathiesen, Thomas*: "Fængselsamfunnets konservatisme" i O. S. Dalgaard (red.): "Dømt til sikring". Pax, Oslo 1970.
- McIvor, Gill*: "Sentenced to Serve: The operation and impact of community service by offenders". Avebury, Aldershots 1992.
- Palmer, Ted*: "Martinson revisited". Journal of Crime and Delinquency 1975.
- Rentzmann, William*: "Samhällstjänst i Danmark". BRÅ APROPÅ, nr. 1, 1988. Rettstidende 1987 og 1989.
- Rundskriv G-280/82 "Nye instrukser om tilsyn med lovbrøytene". 07.12.1982.
- Rundskriv G-109/91 "Samfunnstjeneste – retningslinjer for kriminalomsorg i frihet". 27.08.1991.
- Rådgivnings- og evalueringsutvalgenes rapport om Prøveprosjekt med samfunnstjeneste. Stensil 1986.
- Storgaard, Anette*: "Alternativer til frihedsstraf". Aarhus 1989.
- Vass, Antony*: "Sentenced to Labour". Venus Academica, St. Ives 1984.

Adresse: Mag. art. Paul Larsson
Institutt for kriminologi
St. Olavs Plass 5
N-0130 Oslo